

Knihy a knihovny – pohled zpět

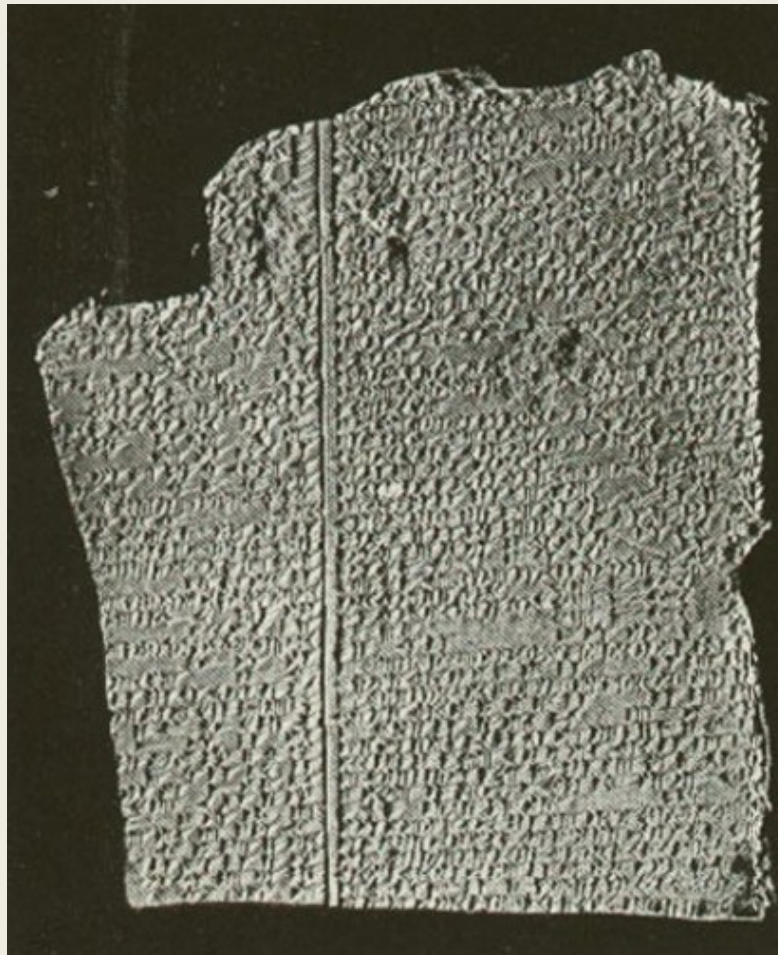
ISKM03

dr. Pavlína Mazáčová

Fenomén písma

- zaznamenávání myšlenek
- ovládnout písmo = být gramotný a mocný
- hlavní předpoklad ke vzniku knihy
- doklad projevu lidského ducha
- paleografie

Hádanka literární – z kterého literárního textu je tento „úryvek“?

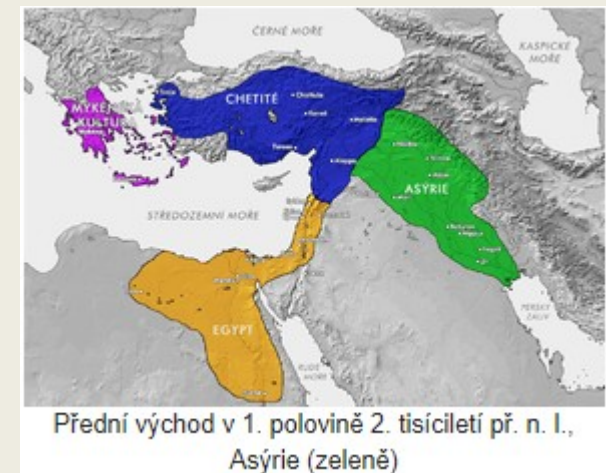
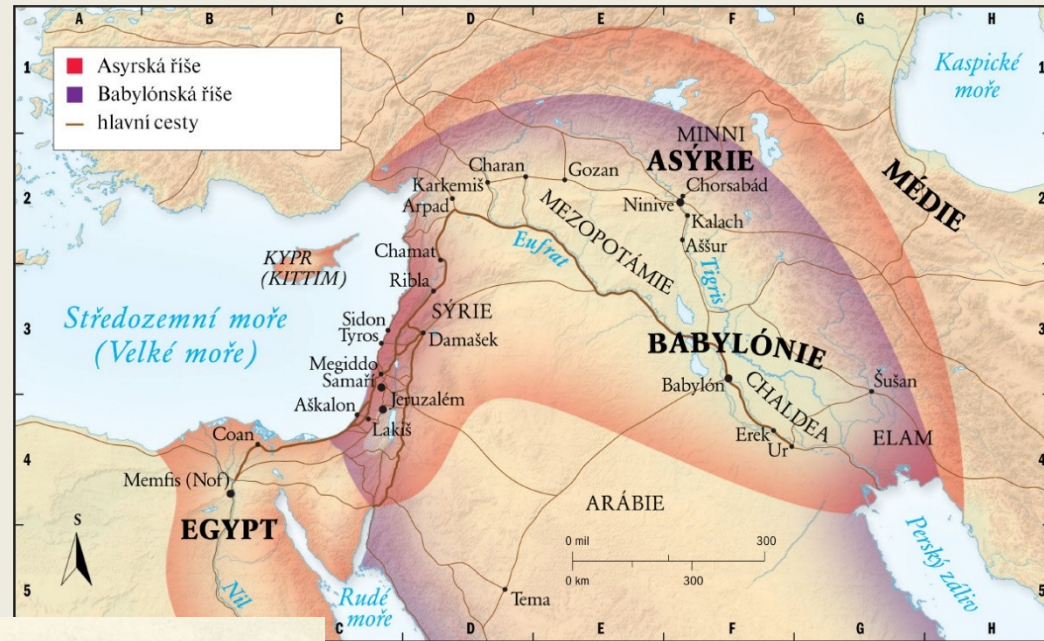
Odpoověď na hádanku 😊

Úryvek pochází z jedné tabulky **Eposu o Gilgamešovi**

- **2. tisíciletí př. Kr.**, literatura staré Mezopotámie (starobabylónské období)
- Dobrodružství sumerského krále Gilgameše
- Epos **považován za nejstarší dochované epické dílo světové literatury**
- 12 tabulek, cca 3000 veršů
- Nedostatek přímých důkazů o existenci Gilgameše, přesto patrně ano – král Uruku (poté jeho zbožštění)
- V irácké poušti nalezeny dva fragmenty hliněných tabulek s příběhem o Gilgamešovi (smrt)
- 2002 – nález koryta vyschlého kanálu nedaleko města Uruku s podivnou dutinou – *tedy s hrobem krále Gilgameše?*

Král – průkopník knihovnictví

- **Aššurbanipal (7. stol. př. Kr.)**
 - král asyrský (Asýrie=Irák)
 - vzdělanec a stratég
 - uměl číst a psát

Asýrie a knihovny

Aššurbanipalova knihovna v Nivive – nejstarší knihovna v lidských dějinách (7. století př. Kr.)

- **První historicky doložená knihovna ve smyslu organizované sbírky informací**
- **Budování knihovny = cesta k zajištění nesmrtelnosti**
- Dochováno více než 25 000 hliněných tabulek
- Velikost tabulek – 4x2,5 cm až 32x21 cm
- Ve fondu mnoho různých žánrů „hliněné“ literatury (klínové písmo, tabulky o malých i větších rozměrech – původně několik cm, později až 30x40 cm)
- na všech tabulkách je uvedeno jméno písaře a označení vlastnictví=starověké exlibris nebo razítko knihovny

Význam knihovny: chronologicky přesný záznam dějin celé Mezopotámie a představu o myšlení a způsobu života tehdejších lidí

Klínové písmo rozluštili: **Georg Friedrich Grotefend a Sir Henry Rawlinson**

- Dvě části:
 - A) **státní archiv** (smlouvy, diplomatická korespondence, soukromé listiny apod.)
 - B) **osobní knihovna** (5000 tabulek; literární texty – mýty, bajky, eposy,...; kulturní texty – hymny, modlitby, zaklínadla; historické, materiální, lékařské a ekonomické texty)
 - Většina opsaných textů z **babylonské** provenience
 - Vztah k pramenům a současně respekt opisovačů ke kulturnímu dědictví i panovníkovi („nečitelné“, „zničené“)

Aššurbanipalova knihovna

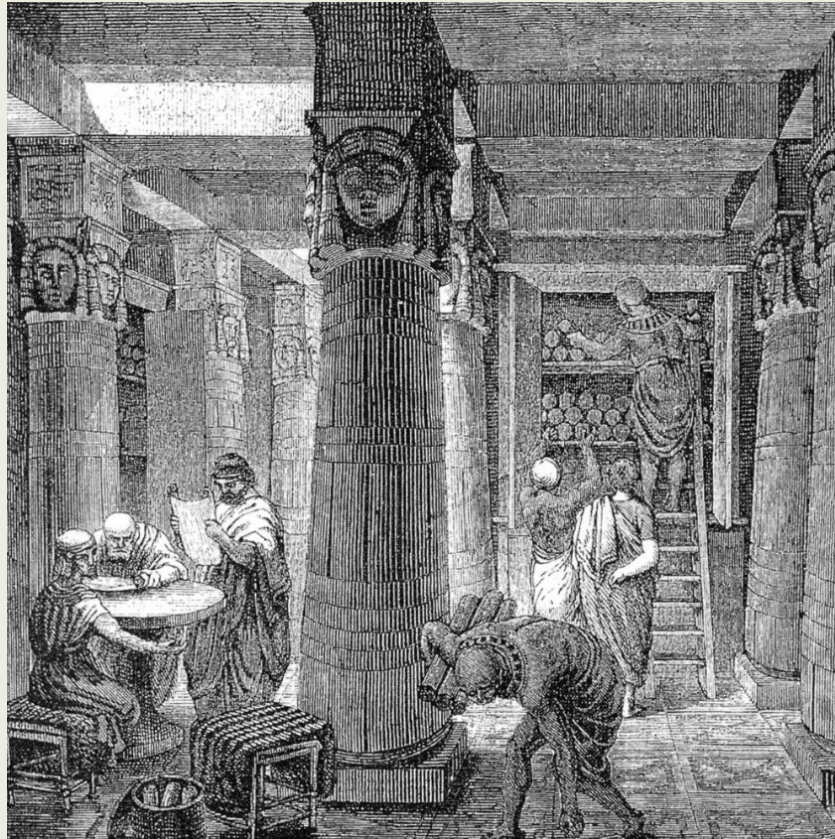
- Zavedl **system prvotní katalogizace** některých hliněných knih
 - k vlastním dlouhým textům přikládána **tzv. anotace** neboli krátký výtah o námětu a ději celého spisu; praktikováno zejména u mytologických a náboženských příběhů
- Z vykopávek dochovány zlomky původních katalogů Aššurbanipalovy knihovny (hliněných)
- **První forma katalogizace – jednotlivé knihy**
 - pod sebe psaná počáteční písmena každé knihy a u nich uvedený záznam počtu řádků
- **Druhá forma katalogizace – série knih**
- Každá kniha, pokud byla rozdělená do více tabulek, měla v záhlaví uveden název + pořadí tabulkového „listu“ = předchůdce pozdějšího číslování knižních stran

Aššurbanipalova knihovna v Ninive

- Stovky opisovačů – knihy babylonské
- 612 př. Kr. – zkáza **tzv. „Lvího pokoje“** v prvním patře (podstatná část knihovního fondu); podlaha se propadla, veškeré tabulky se vysypaly do přízemí, zavaleny dalšími sutinami paláce
- Požár neuškodil tabulkám, pád patra ano
- *Pozn.: chrámová knihovna v Nippuru (100 000 písemností, veměs nedochováno)*

Starořecké (egyptské) knihovny

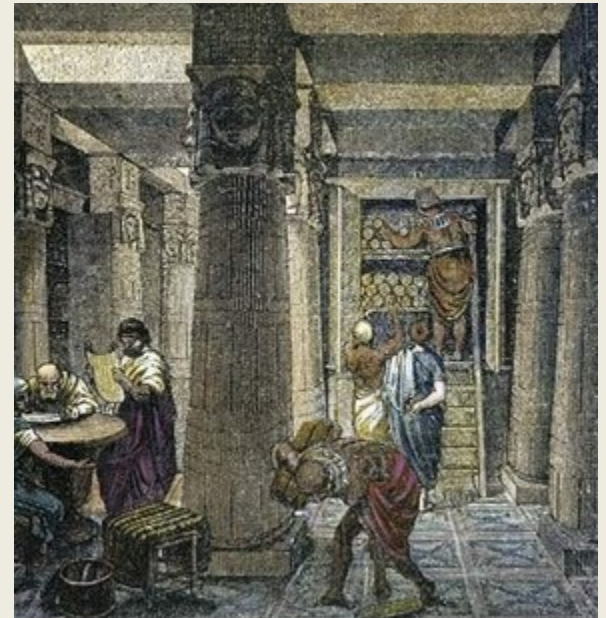
Střediska moudrosti
Knihovna = dům knih, dům života

Starořecké (egyptské) knihovny

Alexandrijská knihovna

- 3. stol. př. n. l., zakladatel = Ptolemaios
- knihovník/ředitel knihovny = vysoce vzdělaný a vážený muž
 - **3. ředitel Kallimachos sepsal tzv. Pínakés** – seznam všech mužů významných ve vědě a vzdělání a seznam toho, co napsali – **1. vědecký katalog, zakládající dílo svět. bibliografie, základ dějin řecké lit.**
- zčásti vyhořela v r. 47 př. Kr. za Caesara
- 700 000 svitků
- definitivně zrušena vpádem Arabů v r. 638

Starořecké knihovny

Další významné knihovny

- knihovna **v Pergamonu** (2. st. př. Kr.)
 - dnes území tureckého města Bergamy
 - druhá nejvýznamnější ve starověku
 - 200 000 svitků pergamenu
 - Kleopatra a Marcus Antonius
- **knihovna Euripídova, knihovna Aristotelova**
- Nejstarší známá **školní knihovna**: knihovna při škole Pythagorově

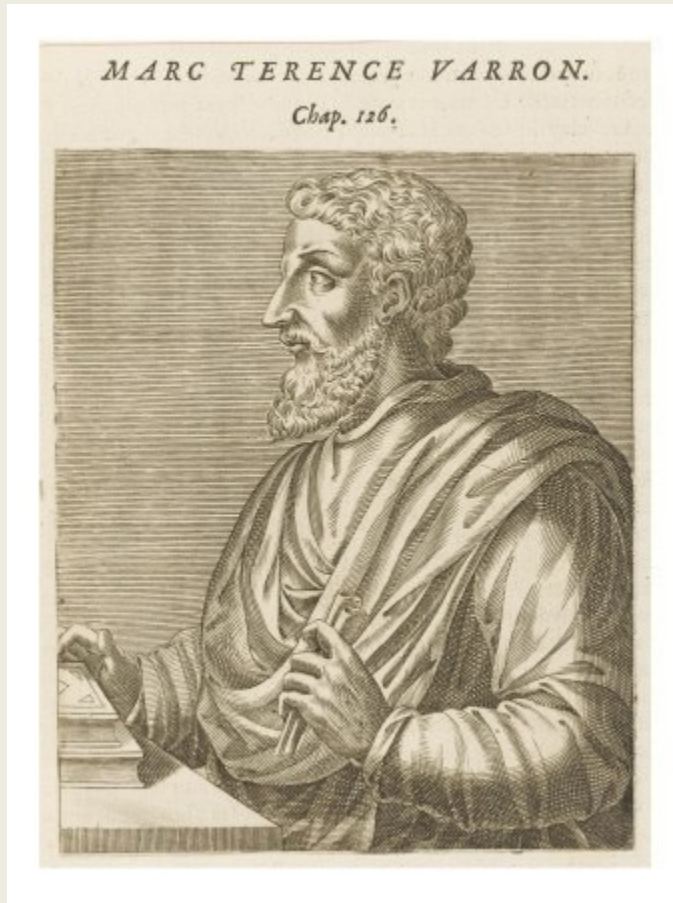
Antický Řím

- Vznikají i velké **opisovací dílny**, knižní **obchody** i velké veřejné **knihovny** (zejména v době vlády Julia Caesara v 1. stol. př. Kr.)
- Římané si knihoven vážili - nákladné a bohatě zdobené mramorové stavby, zdobené sochami bohů

Knihovny:

- **První knihovny dovezeny z Řecka jako válečná kořist**
- Řecké (početnější) a římské oddělení knihoven (první veřejná při chrámu bohyně svobody na Aventinu)
- Knihovny při chrámech, lázních apod.
- Vedení knihoven bylo svěřováno významným učencům a básníkům
- Mnoho zaměstnaných lidí – prepisy rukopisů a pořádek v knihovně
- **Četlo se v nich ráno**, okna na východ umožňovala dobré osvětlení
- Půjčování textů i domů
- Rukopisy na plátně i na slonové kosti

Marc. Teren. Varro – vzdělanec, myslitel, autor prvního známého díla o knihovnictví (1. st. př. Kr.)

Autor encyklopedií

- O starožitnostech věcí lidských a božských
- filozoficko-historické knihy...
- ztracený spis ***De bibliothecis*** (3 knihy)
- ***De lingua latina***
 - Nejstarší soustavné svědectví o latinském jazyku
 - Zachovány knihy 5-10 z 25
- ***De rerum rusticarum libri***
 - soustavně se věnoval zemědělství (drobní živočichové a choroby)

Významné římské knihovny

Bibliotheca Palatina (palatinská knihovna)

- Nejvýznamnější **veřejná** knihovna
- založená **r. 28 před Kr. císařem Augustem** v přístavku chrámu Apollónova na pahorku Palatinu v Římě
- Zničena požárem za vlády Commodovy
- Antické knihovny (římské) - po dobytí Říma páleny barbary

Knihy a knihovny středověku

Raný středověk (5. – 11. st.)

- Šíření křesťanství
 - Knihovny při kláštorech, kostelech, církevních úřadech apod.
- sv. Benedikt z Nursie (zakladatel 1. kláštera, předpokládal existenci knihoven)
- **Vnější podoba knih – kodexy**
- Jazyk textů – latina
- Knihovník – vážená osoba
- Kniha – vzácnost (*libri catenati*)
- Fond – rozšiřován opisy, dary, výměnou
- **Funkce klášterní knihovny: knihy uchovávat, chránit**
- Nejvýznamnější knihovna: **Papežská knihovna v Římě**

Knihy a knihovny středověku

Vrcholný středověk (11. – 15. st.)

- Vznik měst
- Rozvíjení školství - **knihovny při městských školách** (sbírky knih potřebných k výuce)
- **Knihovny pokladnicové** (nejcennější sbírky – posvátné pojetí knihy) X **studijní knihovny** (pracovní nástroj myslícího člověka)
- Vznik univerzit 1180 – fr. Sorbonna – největší sbírka knih ve středověku, katalogy
- **Uspořádání knihoven:**
 - velká místnost – prezenční výpůjčky, nejdůležitější knihy
 - malá místnost – duplikáty, méně významná díla, absenční výpůjčky
- Spojením knihoven s univerzitami – zvrát ve společnosti, její laicizace
- Univerzitní knihovna Karlova – 1366 – daroval Karel IV. soubor kodexů > do 1622 univerzita nemá jednotnou knihovnu, v tomto roce je univerzita pod správou jezuitů – **knihovna se stěhuje do Klementina > konec 15. st. – 4500 kodexů**

Na počátku bylo Slovo...

- L. P. 863
- náboženský kontext (křesťanství v jazyce slovanském)
- literární kontext (základ slovanského písemnictví)
- staroslověnština – 1. slovanský kulturní jazyk
- hlaholice (z malé řecké abecedy) – 1. slovanské písmo
 - „Duše bez knih zdá se býti v lidech mrtva“
 - „Nahé jsou všechny národy bez knih“

Sázavský klášter

- kulturní centrum přemyslovského státu – do 11. st.
- období zápasu dvou kultur = staroslověnské a latinské – 10. a 11. st.

Nové kulturní centrum – český přemyslovský stát (od 9. st.)

- nositel vzdělanosti – duchovenstvo
- legenda (z lat. *ad legendum* = to, co má být čteno)
 - nejstarší tzv. Kristiánova o sv. Václavu (včetně jeho zavraždění)
- Kronikářství
 - Kosmas a jeho *Chronica Boemorum*

Literatura ve službách ideologie

- Kosmas a jeho *Chronica Boemorum* (příznivce Přemyslovců)
- knižní monopol církve až do cca 13. století
 - Scholastika
 - Církevní literatura (Bible, kancionály, misály, žaltáře ...)

Knihovník a středověk

Funkce knihovníka v raném středověku – **hlídač knih**

- ***custos*** (hlídač, dozorce),
curator/provisor (pověřený obstaráváním knih),
repositor (strážce pokladu)
- Později *bibliothecarus* (knihovník), *librarius* (od liber – kniha) nebo *armarius* (od armarium – skříň)

Knihovny a univerzity

Univerzita pražská, založená Karlem IV.

- Zpočátku knihovny jednotlivých kolejí
- Zakládány díky mecenášským darům
- Včlenění dominikánského *Studia generale* i s knihovnou do struktury vysokého učení
- **Sloučení jezuitského učení s Karlovou univerzitou - knihovní fondy jednotlivých kolejí přeneseny do budovy Klementina (sídlo nejvýznamnější české tiskárny 17. a 18. století)**

Některé české rukopisy

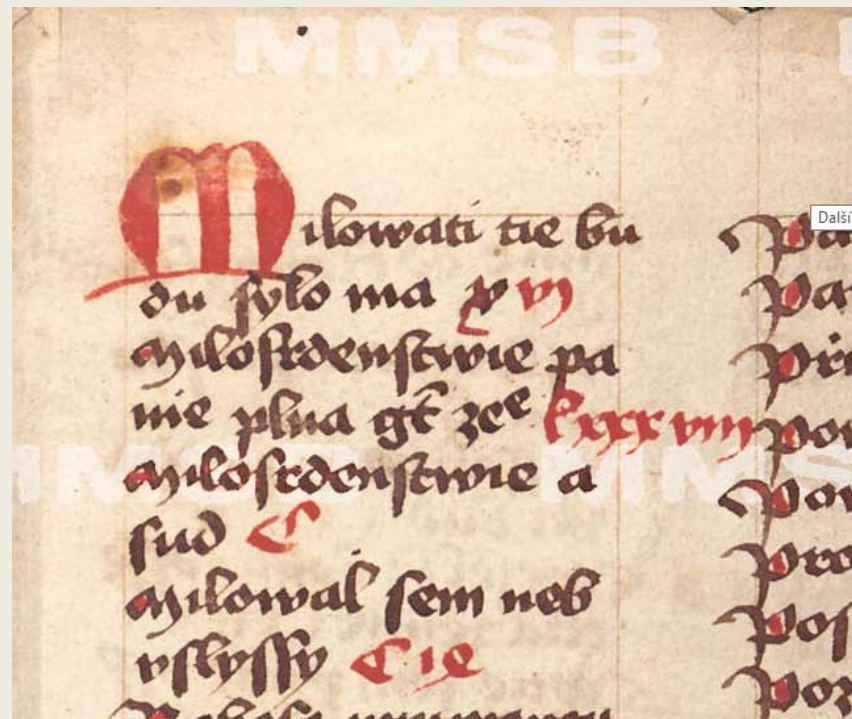
- Nejstarší iluminovaný český rukopis = opis Gumpoldovy legendy o sv. Václavu
- 2. pol. 9. st. – Evangeliář z knihovny Metropolitní kapituly na Pražském hradě
- 10. st. – Evangeliář (Strahovský klášter)
- **11. st. – Vyšehradský kodex**
- **latinské legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile**
- **12. st. – Kosmova kronika** (latinsky), Kodex Gigas
- 13. st. – Antifonář sedlecký, Žaltář ostrovský
- **pol. 14. st. – Velislavova bible**

Knihhtisk - období před a po

- prvotisky = inkunábule

- knihy vytištěné do roku 1500
- tiskař = tvůrce knihy
- rubrikátor = označoval **rubriky** (poznámky červenou barvou původně, z lat. *ruber*)
- 1480 – zjednodušení maleb, ústup od napodobování rukopisů, kniha dostává svou tvář

Žaltář klementinský

Vynález knihtisku

Co znamenal tento objev pro...?

KNIHTISK - 1453

- Johann Gutenberg (1400–1468)
- Důsledky objevení knihtisku:
 - nejdůležitější objev v dějinách lidstva
 - revoluční změna v oblasti tvorby, předávání a osvojování si informací
 - vyhotovení jedné knihy v několika exemplářích
 - podstatné zlevnění knihy – širší okruh čtenářů – rozšíření vzdělanosti
- podstata knihtisku = objev volných pohyblivých liter, které mohly být sestavovány do potřebných soustav a pomocí vhodné barvy otištěny tiskařským lisem na papír

Knihtisk v českých zemích a na Slovensku

České země

- 2. pol. 15. st. – příznivé podmínky
 - humanismus, rozvoj školství a vzdělávání
- Před knihtiskem existence deskotisků
- Centra knihtisku: Plzeň, Vimperk, Brno, Praha (tiskárna Jana Kampa), Kutná Hora, Olomouc
- 51 prvotisků (<http://1url.cz/CtauO>)

Slovensko

- Později než v českých zemích
- 1543 – první zprávy (Banská Bystrica)
- V počátcích kočovné tiskárny ve službách reformace
- Tiskárny: Trnava, Banská Bystrica, Lintava, Bardiov
- První vytištěná kniha ve slovenštině = Katechismus od Martina Luthera

Knižní kultura 16. až 17. století

- **Kniha = levné užitkové zboží pro širší okruh čtenářů**
 - přestává napodobovat rukopisy
 - tiskne se v národních jazycích
- **Podoba a úprava knihy se přizpůsobují možností a přednostem knihtisku**
 - Zmenšení formátů knihy, písmo se mění ve snaze usnadnit čtení, místo ruční výzdoby tištěné prvky, rozvíjení ilustrační techniky
- **Od 2. pol 16. st. rozkvět tiskařství**
 - Mikuláš Konáč
 - František Skorina, tiskárna Českých bratří
 - Jiří Melantrich z Aventina (vynikající grafická stránka, přes 200 tisků)
 - Daniel Adam z Veleslavína

Doba pobělohorská (po r. 1621) – klášterní, zámecké a měšťanské knihovny

- Důsledky porážky českého povstání a následné třicetileté války na knižní fondy klášterů a zámků
- Protireformace a baroko se odrážejí v obsahu i vnější podobě knihoven té doby
- Charakteristika **barokních klášterních knihoven** (rušení za vlády Marie Terezie a Josefa II.)
 - historické interiéry
- **Zámecké knihovny**
 - centrální katalog fondů v knihovně Národního muzea
- Ztráta nejvýznamnějších z těchto biblioték (třicetiletá válka, Švédové, rekatolizace)

Francie 18. století – veřejné knihovny

- **Dekret z 2. listopadu 1789** - převod církevních statků včetně knihoven do rukou národa
- **Další dekret ze 14. listopadu 1789** mj. pak nařizoval klášterům a kapitulám, aby zaslaly katalogy knih městským radám a kancelářím městských soudů
- Ve většině klášterů vznikly zvláštní knižní sklady
- Skladiště hlavními zdroji jak pro doplňování některých stávajících, tak i pro vytváření nových knihoven
- Knižní bohatství „v rukou národa“

Francie 18. století – veřejné knihovny

- **Dekret z 27. ledna 1794 + praktická pomůcka ke zřizování místních veřejných knihoven**
 - prostředky pro správu knihoven i na platy knihovníků byly vypláceny ze státní pokladny
- v okresech Paříže v roce 1794 působí 555 veřejných knihoven

Revoluce: Královská knihovna (1792) příznačně přejmenována na Národní knihovnu

- **V roce 1830 má knihovna 460 000 tištěných knih a 80 000 rukopisů - jedna z největších evropských knihoven**
- Revoluční heslo „**rovnost**“ - v době revoluce zpřístupněna ženám i dětem, rozšířena půjčovní doba
- Postupná **decentralizace** knihoven

Knihovnictví v USA v 19. století

- USA - formovaly **vznik a vývoj veřejného knihovnictví**
- 19. století - přechod od spolkových knihoven ke knihovnám veřejným s bezplatným přístupem
- **Spolkové knihovny** vytvořily pevný základ pro vznik a vývoj sítě **free public libraries** (svobodných veřejných knihoven) v průběhu 19. století
- **free public libraries NEBYLY** podporovány z veřejných daní
 - Města ustanovovala správní rady těchto knihoven - působily jako dohlížecí orgány
 - Od počátku součástí také **fondy naučné literatury a příruční fondy** (reference library) s **prezenčním půjčováním** - to poněkud **odlišovalo obdobné knihovny v Evropě**
- **1826** guvernér státu New York de Witt Clinton poselství + výzva budovat **obvodní knihovny ve školách** pro potřeby nikoliv žáků, ale na podporu **vzdělávání dospělých**
- 1845 ve státě New York poprvé přijat zákon, který zavazoval školní obvody k zakládání a udržování těchto knihoven
- **První zákon o veřejných knihovnách na světě** - přijat v roce **1848**; platil pouze pro město Boston; mezník ve vývoji veřejného knihovnictví
- 1849 New Hampshire - zákon o zakládání tzv. **municipal libraries** (městských knihoven)

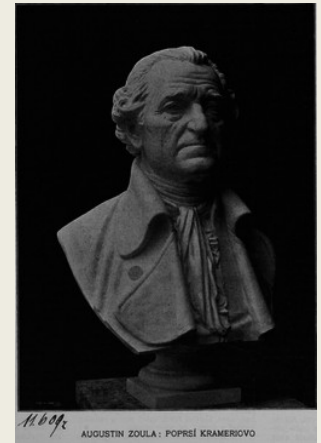
České země od konce 18. století a knihovnictví

- 1772 **První čtenářská společnost** v Praze pod anglickým názvem Learned Club (Sečtělý spolek)
- 1781 - 1796 **Veřejná čítárna** na Staroměstském náměstí - 14 titulů novin a 30 časopisů

1790 Václav Matěj Kramerius zakládá nakladatelství

Česká expedice, středisko obrozenecké Prahy

- první ryze české nakladatelství se zemskou působností v českých zemích
- založení tohoto nakladatelství bylo jedním z podstatných kroků pro úspěšné znovuuvedení češtiny
 - Kalendáře: *Nový kalendář tolerancí*
 - Historické, dobrodružné a cestopisné texty: *Způsoby, mravy a mínění Činů a Kochin Činů* (první sinologické díly v české literatuře – misionáři)
 - Mravoličné texty, bajky a pohádky: *Mravové šlechetných dítek, Kacafírek*
 - Rytířské a strašidelné texty: *Čarodějnice Megera*

České země od konce 18. století a knihovnictví

- **1798 Rozhodnutí vídeňské vlády – veřejné čítárny a půjčovny zakázány z obavy, že jsou centrem šíření zakázané literatury francouzského původu (vliv Velké francouzské revoluce)**
- **1811 Povolení k půjčování – jen knihy vydané na rakouském území nebo před rokem 1790**
- Provozování půjčoven možné pouze v Praze, Brně a Olomouci, protože se rozmáhaly "pokoutní zápůjční knihovny", které šířily zakázané knihy

České země 19. století a knihovnictví

Po roce 1817 - v kontextu s českým národním obrozením vznikají aktivity veřejného knihovnictví - spolky, veřejné knihovny

1818 - Antonín Jaroslav Puchmajer zakládá český **čtenářský spolek v Radnicích** (po Puchmajerově smrti v roce 1820 začalo knih ubývat, protože je čtenáři nevraceli. V roce 1835 měla knihovna 14 knih, v roce 1837 pouhých sedm 😞)

východní Čechy – scházely se čtenářské společnosti v Litomyšli nebo Chlumci nad Cidlinou

1820 - Biskupská konzistoř v Hradci Králové - vydání dokumentu **Hradecký plán o povinném zakládání školních knihoven** – iniciace vzniku **první sítě knihoven!!!**

– Jedna z nejstarších školních knihoven při základní škole byla v Týništi nad Orlicí

1848 otevřeno **50 obecních knihoven (na přelomu století už více než 500)**

– nejstarší městské půjčovny: Plzeň, Opava, Beroun, Kutná Hora, Žebrák, Litomyšl

– knihovny se stávají veřejnou institucí s úkolem pomáhat rozvoji řemesel a zemědělství

Zdroje k tématu

CEJPEK, Jiří et al. Dějiny knihoven a knihovnictví. 2., dopl. vyd. V Praze: Karolinum, 2002. 247 s., [8] s. obr. příl. ISBN 80-246-0323-3.

SEMRÁDOVÁ, Eva. České veřejné knihovny včera, dnes a--: doprovodné texty k výstavě o historii knihovnictví Královéhradeckého kraje. V Hradci Králové: Studijní a vědecká knihovna, 2012. II, [1] I. ISBN 978-80-7052-105-2

VOLF, Josef. Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848. V Praze: Obec pražská, 1931. 64, [I] s. Spisy knihovny hlavního města Prahy; č. 12.

Lokální publikace o historii knihovnictví vydané jednotlivými knihovnami